

Fonds 1818

Meta-evaluatie Tentoonstellingen Fonds 1818

Onderzoek naar resultaten van door Fonds 1818 ondersteunde tentoonstellingsprojecten van musea in de periode 2010 t/m 2012

Carien Janssen van Raay
Irene Davids
Juni 2013

Inhoud

1. Inleiding		3
2. Begripsomschrijving		4
3. Aanpak		5
4. Huidig beleid Fonds 1818		6
5. Cijfermatig overzicht		7
5.1. Positief beoordeelde aanvragen		7
5.2. Negatief beoordeelde aanvragen		8
6. Ontwikkelingen binnen de museumsector in Nederland	9	
6.1. Positieve punten		9
6.2. Bedreigingen		10
6.3. Toekomst musea		11
7. Trends en wensen vanuit de museumwereld	13	
7.1. Samenwerking		13
7.2. Bezuinigingen		14
7.3. Vrijwilligers		15
7.4. Wensen ten aanzien van tentoonstellingen en de rol van Fonds 1818		16
8. Conclusies en aanbevelingen		18
8.1. Conclusies		
8.2. Aanbevelingen		
9. Bronnenonderzoek		19

Bijlagen

Bijlage 1 – lijst van respondenten	20
Bijlage 2 – lijst van musea in het werkgebied van Fonds 1818	21
Bijlage 3 – museumbeleid andere fondsen	22
Bijlage 4 – projectanalyse	25

1. Inleiding

Fonds 1818 heeft sinds zijn oprichting altijd projecten van musea gesteund. Naast tentoonstellingen gaat het daarbij ook om nieuwbouw, inrichting, festivals, professionalisering, digitalisering, collectievorming en andere projecten.

Aanvankelijk was het plan om alle museale projecten te evalueren, en wellicht ook de tentoonstellingen die door andere organisaties worden georganiseerd. Al snel bleek dat deze projecten inhoudelijk dusdanig van elkaar verschillen dat het zinloos is hen met elkaar te vergelijken. We hebben er daarom voor gekozen alleen tentoonstellingen van musea mee te nemen in deze evaluatie.

In andere evaluaties kunnen indien nodig onderwerpen als collectievorming, nieuwbouw etc. worden behandeld.

In de evaluatie wordt onderzocht welke invloed de donaties van Fonds 1818 hebben gehad op de tentoonstellingen. Ook wordt gekeken met welke maatschappelijke veranderingen de musea in deze tijd te maken hebben en voor welke uitdagingen zij in de komende jaren komen te staan.

Ten slotte worden suggesties gedaan voor het toekomstig beleid van het fonds.

2. Begripsomschrijving

Museum

Een museum is een voor publiek toegankelijke instelling, waar objecten, al dan niet van cultuurhistorische waarde, worden verzameld, bewaard, geconserveerd, onderzocht en aan het publiek getoond en uitgelegd.

(Een lijst van de musea in het werkgebied van Fonds 1818 is als bijlage 2 toegevoegd).

Soorten musea

Er zijn veel soorten musea, variërend van internationaal befaamde tot lokale musea met een beperkte opzet en collectie. De belangrijkste musea van Nederland zijn de (voormalige) rijksmusea. Van de negentien rijksmusea zijn er zeven (!) gevestigd in het werkgebied van Fonds 1818.

Op een lager schaalniveau zijn er veel provinciale of regionale musea die een provinciale of regionale uitstraling bezitten. Deze zijn vaak in bezit van overheidsinstellingen, evenals de gemeentemusea die sommige steden hebben (waaronder de Lakenhal in Leiden en het Prinsenhof in Delft.)

Tenslotte zijn er veel, vaak kleine particuliere musea. Meestal is een stichting of vereniging de eigenaar en/of beheerder van zo'n museum.

Streekmuseum

Een streekmuseum wordt geheel of gedeeltelijk gerund door vrijwilligers, toont het erfgoed van de betreffende streek en heeft een sterke band met de bewoners rondom het museum. Streekmusea zijn vaak ontmoetingsplaatsen voor bewoners, hetzij in het 'schipperscafeetje', hetzij op de verschillende werkplaatsen voor maquettes maken, bootontwerpen, netten boeten, hetzij tijdens de bijeenkomsten van bijvoorbeeld historische verenigingen die in het museum plaatsvinden.

Tentoonstelling

Een tentoonstelling is een manifestatie waar een museum objecten toont in hun cultuurhistorische context.

3. Aanpak

Dit evaluatieverslag is tot stand gekomen via de volgende stappen:

- Inventarisatie van door Fonds 1818 beoordeelde tentoonstellingen van musea van 2010 tot en met 2012.
- Inventarisatie van de projectadviezen en ontvangen evaluaties en verwerking in cijfermatige analyse.
- Bestudering van documenten met betrekking tot het cultuur- en museumbeleid van de overheid.
- Bestudering van het beleid ten aanzien van musea en tentoonstellingen van andere fondsen.
- Kwalitatieve analyse van informatie uit zes gesprekken met directeuren, medewerkers en bestuursleden van musea en het Erfgoedhuis.
- Kwalitatieve analyse van informatie uit tien schriftelijke enquêtes met directeuren, medewerkers en bestuursleden van musea.
- Uitwerking van een samenwerking met het Erfgoedhuis; het voorstel is als aanbeveling opgenomen in het evaluatieverslag.

4. Huidig beleid Fonds 1818

Volgens het huidige beleid steunt Fonds 1818 alleen die tentoonstellingen die een sociaal-maatschappelijke component bevatten, en geen tentoonstellingen die tot de reguliere activiteiten van het museum behoren.

Het Fonds legt onder meer een accent op het tonen van erfgoed van minderheden die in Nederland wonen. Te weinig nog wordt aan de geschiedenis van migranten aandacht besteed, terwijl de confrontatie met de eigen cultuurobjecten uit het verleden een rol kan spelen in het bewustwordingsproces van identiteit.

Tentoonstellingen van streekmusea worden als aparte groep benaderd. Deze musea trekken over het algemeen niet zeer veel bezoekers per jaar, ook gaat er niet veel geld in om, maar toch zijn zij voor het Fonds van belang vanwege de sociale component en de functie naar de wijk die zij vervullen. De maatschappelijke component ligt daarmee meer in de rol die het instituut naar zijn buurt vervult.

Tentoonstellingen van musea worden in het huidige museumbeleid van het fonds gesteund als zij voldoen aan één of meer van de volgende voorwaarden:

- De tentoonstelling heeft als onderwerp cultureel erfgoed van de herkomstlanden van in Nederland verblijvende migranten. Er moet een duidelijk plan zijn waaruit blijkt dat deze doelgroep zelf ook daadwerkelijk bereikt wordt.
- De tentoonstelling heeft als thema een sociaal-maatschappelijk onderwerp, dat een verband heeft met het werkgebied van het Fonds.
- De tentoonstelling tracht naast de traditionele doelgroep ook nieuw publiek te bereiken. Er moet een duidelijk plan zijn waaruit blijkt dat deze doelgroep zelf ook daadwerkelijk bereikt wordt.
- De tentoonstelling legt verbindingen tussen verschillende groepen, zoals tussen museumprofessionals en amateurs, tussen musea en andere kunstdisciplines, tussen musea en maatschappelijke organisaties etc.
- Aanvrager is een streekmuseum met een laag tentoonstellingsbudget en beoogt met de tentoonstelling de buurt bij het museum te betrekken.

5. Cijfermatig overzicht

5.1. Positief beoordeelde aanvragen

In de jaren 2010 tot en met 2012 werden 46 aanvragen voor een tentoonstelling gedaan. Daarvan werden er 27 gehonoreerd met een donatie. Daarmee was in totaal een bedrag van € 218.965, - gemoeid, gemiddeld € 8.110, - per tentoonstelling.

De grootste donatie werd toegekend aan Museum De Lakenhal in Leiden, € 40.000, - voor de tentoonstelling 'Leidens Ontzet, Vrijheidsstrijd & Volksfeest' (projectnummer 110037).

De kleinste donatie van € 1.500, - werd tweemaal toegekend: aan het Textile Research Centre in Leiden voor de tentoonstelling 'Op goede leest geschoeid!' (projectnummer 120955) en aan het Fotografica Museum in Zoetermeer voor de tentoonstelling 'Honderd jaar zwart-wit fotografie' (projectnummer 12569).

Fonds 1818 droeg daarmee gemiddeld voor 21,5 % bij aan de totale kosten. Het grootste percentage in de totale kosten betrof de donatie aan de tentoonstelling 'Honderd jaar zwart-wit fotografie' met 59 %. Het kleinste percentage, 5½ %, werd toegekend aan de tentoonstelling 'Brandweer in stripverhalen', die door de Vrienden van het Brandweermuseum in het gemeentehuis van Wassenaar georganiseerd werd (projectnummer 110806).

De musea die bezoekersaantallen registreren, tekenden tot nu toe circa 112.000 bezoekers aan de door Fonds 1818 gesteunde tentoonstellingen op, onder wie ook leerlingen van scholen in het werkgebied van Fonds 1818.

Vier tentoonstellingen zijn nog niet afgelopen. Van elf tentoonstellingen is het bezoekersaantal niet bijgehouden, of niet aan het Fonds doorgegeven. Soms kwam dit omdat het een tentoonstelling in de openbare ruimte betrof, zoals die van het Museon over oorlog in striptekeningen in het Atrium van het Haagse stadhuis.

Het Haags Historisch Museum mocht uitschieters noteren voor de tentoonstellingen 'Back Home: vijftig jaar Golden Earring' (35.000 bezoekers, terwijl op 20.000 gerekend was) en 'Mijn Den Haag winkelt' (meer dan 17.000 bezoekers). Sommige openingsevenementen konden rekenen op veel publiek, zelfs zoveel dat niet iedereen een plaats toegewezen kreeg. Museum Meermannoo moest voor de opening van de tentoonstelling 'Van Zilverdistel tot Zondagsdrukker' uitwijken naar theater Diligentia en dan nog tachtig mensen afwijzen. Ook de opening van het Prinses Mariannejaar in het Stadsmuseum Leidschendam-Voorburg trok maar liefst 350 belangstellenden.

Alle tot nu toe beoordeelde tentoonstellingen zijn geslaagd te noemen. Slechts twee tentoonstellingen kregen het predicaat 'redelijk geslaagd'. Dit betrof de striptekeningen van het Museon in het Atrium. Het was aanbodgericht, en achteraf is niet duidelijk welke bezoekers van het Atrium de tentoonstelling bekeken hebben. De 'Routes to Roots' van het Haagse Sarnami huis bereikte wel veel deelnemers aan de workshops, maar hun financiële bijdragen waren zo gering dat het Sarnamihuis uiteindelijk geld bij moest leggen. Er waren ook twee tentoonstellingen meer dan geslaagd: die over de Golden Earring in het Haags Historisch Museum en die over Ridder Willem van Egmond in het Stadsmuseum Zoetermeer. De betrokkenheid van het publiek bij de Golden Earring is nog altijd enorm. Verrassend genoeg geldt dit ook voor Ridder Willem, die zich mocht verheugen in veel media-aandacht en scholenbezoeken.

De beschikbaar gestelde donaties werden allemaal optimaal gebruikt; slechts één keer was er een vrijval van € 760, - bij de klederdrachtshow van het Genootschap Oud Katwijk.

5.2. Negatief beoordeelde aanvragen

Er werden negentien aanvragen negatief beoordeeld. Vier omdat ze niet uit het werkgebied van Fonds 1818 afkomstig waren, maar uit Gouda, Schiedam, Rotterdam en Dordrecht. Van de vijftien overige afgewezen aanvragen werd het negatieve advies als volgt gemotiveerd:

- Het is een landelijke tentoonstelling met geen of te weinig raakvlakken met het werkgebied van Fonds 1818 (7 x)
- De maatschappelijke component of doorwerking ontbreekt of is onvoldoende aanwezig (6 x)
- De doelgroep en / of de doelstelling passen niet bij het beleid van Fonds 1818 (4 x)
- De tentoonstelling is uitsluitend gericht op kunst, kunstbeleving, kunstenaars als doelgroep of kunstminnend publiek als doelgroep (4 x).

6. Ontwikkelingen binnen de museumsector in Nederland

Musea in Nederland

6.1. Positieve punten

Er zijn veel redenen om trots te zijn op de Nederlandse museumsector: Nederlandse musea hebben, individueel en gezamenlijk, een wijdivertakt netwerk van relaties opgebouwd: met de omgeving waarin zij functioneren, met andere musea in binnen- en buitenland, met onderzoeksinstituten, universiteiten en andere onderwijsinstellingen, met overheden, maatschappelijke instellingen en bedrijven, met kunstenaars, met de creatieve industrie en de vrijetijds- en toeristenindustrie. Musea hebben een stevige basis in de samenleving.

Het gaat goed met de publieke belangstelling voor de musea. Er is sinds het midden van de vorige eeuw sprake van een vertienvoudiging van het museumbezoek. In 2009 werden ruim 22 miljoen bezoeken afgelegd. Het bezoek van kinderen en jongeren neemt toe; kinderen brengen jaarlijks ruim 3 miljoen bezoeken aan musea in gezins- of schoolverband. Van de bijna 10 miljoen buitenlandse bezoekers aan Nederland bezoekt 41 procent één of meer musea. Zij komen vaak speciaal voor musea en tentoonstellingen. Het imago van Nederland als museumland is uitstekend.

De Museumkaart is uniek in de wereld en geniet groeiende populariteit: in de afgelopen tien jaar is het aantal verkochte kaarten gegroeid van 100.000 naar 800.000 per jaar. De deelnemende 382 musea geven de kaarthouders gratis toegang. Circa 25 procent van het bezoek aan musea wordt afgelegd met een Museumkaart. De musea organiseren gezamenlijk succesvolle promotiecampagnes, zoals het Museumweekend (al sinds dertig jaar het eerste weekend van april) en de Museumnacht (vooral gericht op een jong publiek).

Nederlandse musea beschikken over schitterende collecties, die ook internationaal in hoog aanzien staan. Veel musea zijn gehuisvest in toonaangevende gebouwen. De afgelopen jaren is door overheden veel geïnvesteerd in gebouwen en vernieuwing van presentaties.

Volgens het CBS telt Nederland 773 musea, daarvan zijn er 439 geregistreerd in het Museumregister. Voor iedereen is er in zijn of haar nabijheid wel een museum gevestigd, van kleine musea die alleen door vrijwilligers worden gerund tot grote organisaties met honderden medewerkers. Nederland neemt in Europa wat betreft het aantal musea per inwoner met de negende plaats een middenpositie in. Het bestel kent een grote pluriformiteit: voor elk type publiek is er wel een museum.

De professionaliteit van het museumbedrijf is toegenomen. Beheer- en behoudtaken, maar ook publiekstaken, educatie en wetenschap en de museale opleidingen zijn in Nederland van hoog niveau. Het Museumregister is een unieke vorm van zelfregulering die de kwaliteit en professionaliteit van de branche stimuleert en bewaakt. De verzelfstandiging heeft een positieve uitwerking gehad op de professionaliteit van de voormalige rijksmusea; zakelijk, commercieel én inhoudelijk.

De economische spin-off van musea is zeer groot; de welvaartswinst die de sector oplevert, is in 2010 berekend op maximaal 6 miljard euro (met een bandbreedte tussen de 3,5 en 6,4 miljard euro). Musea bieden werk aan ruim 8500 professionals en aan een veelvoud daarvan van vrijwilligers (in 2007: 21.329, bron: CBS).

6.2. Bedreigingen

Twee ontwikkelingen zijn, in onderlinge wisselwerking, voor de toekomst van musea bepalend:

1. veranderingen in de markt van onderwijs, educatie en vrije tijd en
2. veranderingen in de financiële positie van de musea als gevolg van bezuinigingen.

Musea zijn van groot belang in een kennisintensieve samenleving, waarin innovatie en creativiteit een grote rol spelen. De kennis die musea dankzij hun collecties bezitten, is van enorme betekenis voor alle vormen van formeel en informeel leren en voor creatieve processen, maar wordt nog onvoldoende ten nutte gemaakt. Het publiek verwacht in toenemende mate dat de collectie geheel toegankelijk is via internet. Dat vraagt grote investeringen. Om te kunnen voldoen aan de verwachtingen van gebruikers is meer samenwerking nodig met scholen, universiteiten en andere opleidingsinstituten.

Musea opereren in een sterk concurrerende vrijetijdsmarkt. Het wordt steeds belangrijker nieuwe aansprekende concepten te ontwikkelen met een hoge kwaliteit en belevingswaarde, waarmee musea de concurrentie op de vrijetijdsmarkt aankunnen. Innovatie is een kennisintensief proces en de kosten ervan zijn hoog. Bovendien verouderen dergelijke vernieuwende concepten en presentaties snel en dat vraagt om een versnelde afschrijving. De vertrouwde kennis en expertise van musea op het gebied van collectieontsluiting en publieksbegeleiding blijft nodig, maar vernieuwing is onontbeerlijk. De Research- en Developmentfunctie vraagt systematisch meer aandacht. Hiervoor is extra inzet nodig en de bereidheid om kennis te delen en van elkaars 'best practices' te leren.

In beide ontwikkelingen moeten musea verder investeren. De subsidies voor de musea lopen echter terug. Bovendien is sinds 2011 de zogenoemde 'eigen inkomsten-norm' voor musea ingesteld: voortaan mogen alleen die Rijksmusea subsidie voor 2013 en verder aanvragen, als ze in 2011 en 2010 genoeg eigen inkomsten zouden hebben gehad. Genoeg betekent 17,5 procent van hun begroting.

De gevolgen van de meest recente bezuinigingen bij de rijksoverheid en andere overheden zullen pas na 2012 zichtbaar worden. Het is niet ondenkbaar dat ook op langere termijn de overheidsmiddelen afnemen.

Het verder afnemen van subsidies dreigt vooral ten koste te gaan van de programmering. De kosten voor huisvesting en beheer van de collecties zijn nauwelijks te beïnvloeden. Veel musea zullen geen passende investeringen meer kunnen doen in zaken als educatie, kennisontwikkeling, productvernieuwing en tentoonstellingsactiviteiten, met als neveneffect afnemende publieksinkomsten. Dat gaat ten koste van de publieksfunctie en daarmee van de dienstverlening aan de samenleving.

Voor de grote musea zijn de effecten het minst ernstig. De meeste grote musea hebben een goede uitgangspositie om geld uit private bron of fondsen binnen te halen. Zij hebben een sterk merk dat hen in staat stelt sponsors aan zich te binden.

Voor de middelgrote musea, die niet zelden collecties van grote culturele waarde beheren, zoals een aantal stadsmusea, worden de ernstigste effecten verwacht. Een steeds groter deel van hun inkomsten gaat op aan vaste lasten van behoud en beheer van de collectie.

Ontwikkelingen op het gebied van marketing, sponsormanagement en financiën kunnen ze wegens gebrek aan middelen vaak maar met moeite bijbenen.

Ondanks de grote inzet van medewerkers en vrijwilligers zijn veel van deze musea de afgelopen jaren in hun ontwikkeling belemmerd. Door verdere bezuiniging dreigen ze nu in een negatieve spiraal terecht te komen.

6.3. Toekomst musea

In 2012 en 2013 verschenen er twee rapporten die de toekomst van de Nederlandse musea schetsen.

Musea voor Morgen (Advies Commissie Asscher-Vonk)

Eind september 2012 verscheen het rapport *Musea voor Morgen*. De commissie Asscher-Vonk, in het leven geroepen door de Nederlandse Museumvereniging en de Vereniging van Rijksmusea (VRM), onderzocht hoe de musea in Nederland het hoofd kunnen bieden aan de bezuinigingen die de overheid hun heeft opgelegd.

Belangrijkste aanbeveling uit dit rapport is de oproep aan musea om nauwer te gaan samenwerken.

Zo kunnen musea collectiebeleid, onderzoek, bruikleen en tentoonstellingen meer op elkaar afstemmen.

'We roepen musea op om actief te zoeken naar samenwerkingspartners, zowel in als buiten de museale wereld. Musea vertegenwoordigen een grote maatschappelijke waarde; die waarde is in het geding', aldus de commissievoorzitter.

'Er is meer oog nodig voor samenwerking en synergie, in het belang van het publiek en de samenleving'. Om samenwerking mogelijk te maken vraagt ze aan overheden om de musea een stabiele basis te geven en rust te garanderen voor een langere periode.

Ontgrenzen en Verbinden (Raad voor Cultuur)

Vervolgens verscheen in januari 2013 het rapport van de Raad voor Cultuur: 'Ontgrenzen en Verbinden. Naar een nieuw museaal bestel'. Ook hier gaat het om de toekomst van de musea in het licht van de overheidsbezuinigingen. Samenwerking tussen de erfgoedinstellingen staat ook bij dit rapport centraal. Tevens worden kerninstellingen aangewezen die een faciliterende en voorbeeld stellende werking hebben voor de sector. Om deze kerninstellingen ('satellieten') heen worden samenwerkingsverbanden gevormd die zorgen voor (grensoverschrijdende) programmering en actuele presentaties.

In het rapport worden acht van dergelijke kerninstellingen genoemd, alle acht specialist op hun eigen terrein: Cultuurhistorie, Oude Kunst & Kunstnijverheid, Moderne & Hedendaagse Kunst, Archeologie, Volkenkunde, Media, Natuurwetenschappen & Techniek, Museale Monumenten. Opvallend is dat vier van deze acht binnen het werkgebied van het fonds

gevestigd zijn (Rijksmuseum voor Oudheden, Volkenkunde, Meermanno/Letterkundig Museum en Naturalis). Let wel: dit is alleen nog een advies.

Minister van OCW Bussemaker is enthousiast over het rapport en gaat in gesprek met de musea.

7. Trends en wensen vanuit de museumwereld

Uit gevoerde gesprekken met vertegenwoordigers van vijf musea en reacties per mail van tien andere musea uit het werkgebied van Fonds 1818 komen diverse trends en ontwikkelingen naar voren die van invloed zijn op het beleid van musea. In de gesprekken en de enquête per mail is gevraagd naar de wensen en behoeften van musea op het gebied van tentoonstellingen en de rol van Fonds 1818 hierin. Daarnaast werd een bijzonder interview gehouden met het Erfgoedhuis Zuid-Holland, dat geen tentoonstellingen organiseert en dus strikt genomen geen onderdeel vormt van dit onderzoek. Het Erfgoedhuis heeft als ondersteunende organisatie een goed overzicht van de musea, historische archieven en verenigingen in het werkgebied van Fonds 1818 en de uitdagingen waar ze in de nabije toekomst voor staan. Genoemd werden de bezuinigingen, die vooral de gemeentemusea treffen, het bundelen van expertise van musea en het stimuleren van samenwerking en kennisdeling door de Rijksoverheid, toenemende gerichtheid op de buitenwereld en inzet van vrijwilligers. De kwaliteit van de vrijwilligers is zeer divers. Er is vaak nog weinig aandacht voor de didactische vaardigheden van vrijwilligers en hun inzet voor de toekomst van het museum, bijvoorbeeld door fondswerving.

7.1. Samenwerking

Deze ontwikkelingen werden bevestigd in de gesprekken met de vijf musea. Om het beeld in het beschikbare tijdbestek zo volledig mogelijk te maken, is gekozen voor gesprekken met musea van diverse omvang en mate van professionaliteit, verspreid over het werkgebied van Fonds 1818. Sleutelwoord bij alle gesprekspartners is: samenwerking.

Het Haags Historisch Museum bijvoorbeeld heeft een verbindende functie in de samenwerking tussen het eigen museum en het Mauritshuis, Galerij Willem V, en de musea Gevangenpoort, Escher en Bredius. De Lakenhal wil in de toekomst een partnerschap aangaan met het Rijksmuseum in Amsterdam op het gebied van cultuurhistorie. Beide musea begeven zich op het terrein van vroeg-Nederlandse kunst uit de zestiende en zeventiende eeuw, kunstnijverheid en geschiedenis. In Leiden is tevens de Museumgroep, een samenwerkingsverband van acht Leidse musea, actief op het gebied van educatie en marketing. Uitdagingen zijn het aanbod cultuurparticipatie voor basisschoolleerlingen op peil te houden ondanks gemeentelijke bezuinigingen, en het samenbrengen van de grote encyclopedische kennis binnen de Leidse musea. Deze is de grootste van het land, maar een gezamenlijke presentatie in één gebouw zoals in buitenlandse musea is nog toekomstmuziek. De medewerkers van het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden melden dat het bruikleenverkeer de komende jaren sterk toe zal nemen, ook buiten de landsgrenzen.

Kleinere musea lijken de reacties van grote musea op het advies van de commissie Asscher-Vonk van met belangstelling te volgen. Het Stadsmuseum Zoetermeer vindt clustering van kennis, onderzoeks- en publiekstaken logisch, maar heeft ook begrip voor de weerstand die sommige musea hebben. Voor kleine lokale musea zal het beleid weinig directe gevolgen hebben. De samenwerkingsverbanden bestaan voor hen vooral uit lokale partners, zoals bewoners, bedrijven, maatschappelijke organisaties en scholen. Het Katwijkse Museum noemt met name de gemeente Katwijk als belangrijkste partner, die op een betrokken en zelfs bevlogen wijze het museum steunt uit oogpunt van marketing (toerisme) en educatie.

7.2. Bezuinigingen

Er zijn grote verschillen in subsidiebeleid op het gebied van erfgoed tussen gemeenten in ons werkgebied. Structurele kortingen op de gemeentelijke subsidie variërend van 5 % tot 40 % nopen tot grotere efficiëntie en groei van de eigen inkomsten.

De gemeente Voorburg heeft de subsidie van Huygensmuseum Hofwijck binnen twee jaar verlaagd met 37,5 %. Het Haagse Museon krijgt vanaf 2013 één miljoen euro per jaar minder, wat neer komt op een korting van 28 % ten opzichte van de begroting van 2011. Meer efficiëntie kan volgens de geïnterviewden bereikt worden door gezamenlijke inkoop en productie, het maken van (gezamenlijke) meerjarenplannen en het inzetten van vrijwilligers op taken die voorheen door betaalde medewerkers verricht werden. Daarnaast wordt bespaard op de kosten van drukwerk en energie.

Als laatste, maar soms onvermijdelijke maatregel, wordt het bijstellen van het ambitieniveau genoemd. Dit mondt uit in minder tentoonstellingen en publicaties, omdat de musea hoe dan ook niet in willen leveren op kwaliteit. Dit zou namelijk direct negatieve gevolgen voor de bezoekersaantallen en publiekswaardering hebben.

De meeste musea uit ons onderzoek slagen er in de eigen inkomstennorm te behalen, maar ervaren het als een uitdaging dit succes ook in de toekomst vast te houden.

Bezoekersaantallen schieten omhoog door bijzondere tentoonstellingen. Om deze publiekstrekkingen te kunnen organiseren, zijn betaalde medewerkers nodig terwijl vrijwel alle musea het personeelsbestand in moesten krimpen. In Muzee Scheveningen heeft de gemeente Den Haag bovendien de gesubsidieerde werkplekken in 2012 versneld afgebouwd. Educatieve afdelingen beschikken nog maar over een beperkt aantal beroepskrachten. Dit betekent minder aanbod voor scholieren in het museum. Vrijwilligers zijn wel te vinden op basis van hun interesse voor het erfgoed, maar het ontbreekt ze vaak aan didactische vaardigheden die nodig zijn om rondleidingen en lesprogramma's te verzorgen.

Gemeenten bezuinigen vooral op vaste lasten van musea maar proberen waar mogelijk te ondersteunen door projectsubsidies. Externe financiering wordt steeds belangrijker om tentoonstellingen te kunnen realiseren. Zo worden in het Stadsmuseum Zoetermeer tentoonstellingen altijd geheel door fondsen en sponsors gefinancierd, omdat de (lage) gemeentesubsidie slechts voor de exploitatie bedoeld is. Omdat de kunstfondsen vaak alleen landelijke programma's en tentoonstellingen steunen, is Fonds 1818 voor dit museum erg belangrijk. De bijna altijd maatschappelijke tentoonstellingen van Stadsmuseum Zoetermeer passen goed bij het beleid van Fonds 1818. Dit geldt ook voor het Haags Historisch Museum, zeker nu dit museum de laatste jaren een steeds duidelijker accent is gaan leggen op het erfgoed van migranten.

Musea melden ook een terugloop in sponsorgelden. Sponsors geven hierbij aan last te hebben van de economische malaise. Veel musea verwerven inkomsten uit zakelijk gebruik van het pand en de faciliteiten. Het gaat om huwelijksvoltrekkingen, feesten en partijen, vergaderingen, diners en concerten. Daarnaast wordt er alles aan gedaan om meer donateurs aan zich te binden, door bijvoorbeeld het museum en de medewerkers op speciale tijden ter beschikking te stellen voor culturele bijeenkomsten van de donateurs en hun netwerk. Op deze manier hoopt men het aantal donateurs uit te breiden.

Een aantal musea geeft aan de eerste stappen te hebben gezet op het terrein van crowdfunding, dit met wisselend succes.

De subsidie van het Sarnamihuis in Den Haag is, na een bestaan van nog geen tien jaar, geheel beëindigd. Het bestuur wil de collectie nu via Internet presenteren. Dit 'virtuele' museum zou tevens kunnen fungeren als platform. Daarnaast blijft de stichting actief met het organiseren van lezingen en workshops op wisselende locaties, waarvoor projectfinanciering gezocht wordt. Het Haags Historisch Museum juicht deze ontwikkeling toe, omdat een eigen pand bij onzekere inkomsten al gauw een molensteen om de nek van een erfgoedinstelling wordt. In dit verband is ook het Turks Museum in Den Haag genoemd, dat ook een eigen onderkomen huurt en vooralsnog geen aansluiting zoekt bij het Haags Historisch Museum. De vraag is hoe levensvatbaar deze eigen instellingen voor migrantenerfgoed zijn.

7.3. Vrijwilligers

Uit het onderzoek blijkt dat de ondervraagde museummedewerkers verschillend omgaan met de inzet van vrijwilligers. Het Katwijkse Museum werkt uitsluitend met maar liefst 180 vrijwilligers. Er is een kleine ondersteunende formatie van 2,5 fte voor schoonmaak en beheer. De vrijwilligers zijn in commissies georganiseerd voor inrichting, tentoonstellingen, genealogie, scheepsmodellen, klederdrachten, maritieme collectie, binnenvaart en PR. Deze volgen allemaal op hun eigen gebied cursussen bij het Erfgoedhuis. Vrijwillige suppoosten krijgen binnenkort scholing op het gebied van brandveiligheid en reanimatie. Het museum wordt bestuurd door vrijwilligers. Om te voorkomen dat bestuursleden met de kostbare collectie aan de haal gaan, is deze eigendom van het Genootschap Oud Katwijk. Deze heeft 1600 (betalende) leden en een Raad van Toezicht van onder anderen de burgemeester. De lijnen naar de gemeente, die voor een deel eigenaar is van het pand, zijn kort. Voor aankopen is er een aparte Stichting Sponsorgelden. De kracht van deze vrijwilligers is gelegen in de lokale binding en de al jaren goed functionerende organisatiestructuur. Zelfs een uitbreiding met kunstverenigingen of vrijwillige restaurateurs van oude schepen uit het naastgelegen Rijnsburg en Valkenburg vormen een bedreiging.

Niet alle musea hebben een vrijwilligersbeleid zoals het Katwijkse Museum. Sinds kort heeft de Lakenhal een hoofd Publiek die onder andere het vrijwilligersbeleid vorm gaat geven. Voorheen was dit ondergebracht bij de Vriendenstichting, waardoor er in feite niets van terecht kwam. De taken van de vrijwilligers worden meer divers, waardoor scholing op maat nodig is. De Lakenhal kan deze scholing niet zelf leveren. In het Rijksmuseum voor Oudheden is de scholing van vrijwilligers in handen van een educatief medewerker. Daarnaast begeleidt zij stagiairs die in opdracht van het museum educatieve programma's vervaardigen. Kleinere musea zoals het Stadsmuseum Zoetermeer zijn voor ruime openingstijden afhankelijk van vrijwilligers. Het is belangrijk dat het publiek een gastvrije en deskundige ontvangst krijgt van zowel betaalde als onbetaalde medewerkers. Het Museon is er nog niet in geslaagd de educatieve begeleiding van scholen op de rit te krijgen na het verlies van tien personeelsleden door bezuinigingen. Museum Boerhaave wil vrijwilligers vooralsnog uitsluitend inzetten bij service verhogende werkzaamheden, zoals de receptie. Het museum sluit echter niet uit dat vrijwilligers op termijn ook nodig zijn ter vervanging van – voorheen – betaalde functies.

De gesubsidieerde musea lijken, voor zover dat gebleken is uit de evaluatie, geen doelbewuste keuze voor het werken met vrijwilligers te maken. Vrijwilligersbeleid ontbreekt dan ook in meerdere of mindere mate. Deze musea krijgen toch zonder veel inspanningen aanmeldingen voor vrijwilligerswerk. Museum Meermanno spreekt in dit verband van enthousiasme en liefde voor het museum, wat vrijwilligers en betaalde staf bindt om de strijd voor een goede toekomst samen aan te gaan. Het is deze liefde voor het museum en het specifieke erfgoed wat vrijwilligers aantrekt. Soms is het onderwerp heel specifiek, zoals in het Textile Research Centre of het Brandweermuseum. Dit type musea rapporteert het minst problemen met bezuinigingen en de noodzaak over te stappen op vrijwilligerswerk. Zij waren altijd al gewend aan externe (project)financiering en het werken met uitsluitend vrijwilligers.

7.4. Wensen ten aanzien van tentoonstellingen en de rol van Fonds 1818

Bezuinigingen kunnen leiden tot minder aankopen, het in depot blijven van de bestaande collecties, minder bruikleenverkeer en minder educatieve activiteiten bij tentoonstellingen. Uit gevoerde gesprekken en ontvangen enquêtes blijkt dat museummedewerkers, met liefde voor het vak en voor het erfgoed, alles op alles zetten om de kwaliteit van tentoonstellingen te behouden.

Bezoekersaantallen mogen volgens de medewerker van het Erfgoedhuis niet doorslaggevend zijn, omdat deze niet veel zeggen over de kwaliteit van een tentoonstelling.

Publieksparticipatie is een betere graadmeter, vinden ook de mensen van het Haags Historisch Museum en het Stadsmuseum Zoetermeer. Migranten en hun geschiedenis hebben daarbij nog niet hun vanzelfsprekende positie gevonden en ingenomen.

Cultuurparticipatie van jeugdigen is volgens alle ondervraagden een groot goed. Om die reden krijgen educatieve activiteiten bij tentoonstellingen veel prioriteit, afhankelijk van het onderwerp. Om tentoonstellingen voor een jonge doelgroep toegankelijk en aantrekkelijk te maken, zijn vaak extra investeringen nodig. Het gaat om de vormgeving en het gebruik van interactieve media, en een op de doelgroep toegespitste publiciteitscampagne. De Leidse musea die aan deze evaluatie meegewerkt hebben, noemen in dit verband de Museumgroep, die ernaar streeft alle basisschoolleerlingen per leerjaar een museum te laten bezoeken in groepsverband. Aan het einde van de basisschool hebben de leerlingen in een doorgaande leerlijn alle acht deelnemende musea bezocht.

Medewerkers van het Rijksmuseum van Oudheden spreken van een dynamisch aanbod voor diverse groepen. Het lukt nog steeds onvoldoende om migranten naar het museum te krijgen. Ook voor de niet cultureel geïnteresseerde senioren die bovendien minder goed ter been zijn, moet het museum aantrekkelijk gemaakt worden. Aan de andere kant is het soms eenvoudiger en sneller om een tentoonstelling voor liefhebbers te realiseren. Daarnaast haken vooral kleine, lokale musea in op wat leeft in de gemeenschap.

Deze musea werken door een tentoonstelling aan maatschappelijke doelen en passen daardoor goed bij Fonds 1818. Sommige musea geven aan niet goed te weten hoe het beleid van Fonds 1818 ten aanzien van tentoonstellingen er nu precies uitziet. De meesten weten echter heel goed dat voor Fonds 1818 interactie met de lokale gemeenschap en het bereiken van nieuwe doelgroepen interessant zijn. Een goede opzet rond deze thema's kan gehonoreerd worden met een aanzienlijke donatie, zoals de tentoonstelling Leidens Ontzet in de Lakenhal.

Het beleid van Fonds 1818 heeft niet zelden een stimulerende werking voor musea. Er worden extra activiteiten bedacht, bijvoorbeeld educatieve, waardoor er positieve publiciteit gegenereerd wordt en er meer of nieuwe bezoekers naar de tentoonstelling komen. Door de bijdragen van Fonds 1818 zijn tentoonstellingen uitgebreider en professioneler uitgevoerd. Vooral de mogelijkheden interactieve media en bewegende beelden toe te kunnen voegen zijn genoemd. In de woorden van de directeur van het Meermanno: “De bijdragen van fondsen zijn niet langer de kers op de taart, maar cruciale bijdragen om een tentoonstelling, publicatie, educatie en nevenactiviteiten voor het publiek te brengen op een niveau dat het publiek eist.”

In deze meta-evaluatie gaat het niet alleen om het effect van de donaties aan tentoonstellingen, maar ook om beleidsontwikkeling op dit gebied. Aan vijftien musea is de vraag voorgelegd welke suggesties het museum aan Fonds 1818 wil doen. Deze zijn, in volgorde van het meest genoemd tot het minst genoemd:

- Tentoonstellingen niet alleen beoordelen aan de hand van bezoekersaantallen, maar ook op exposure in de social media en publiciteit, publieksparticipatie en het onderscheidende karakter van de tentoonstelling.
- Ruimte bieden aan tentoonstellingen die speciale betekenis hebben voor de regio of specifieke publieksgroepen.
- Musea gelegenheid bieden voldoende variatie aan te brengen in het aanbod, ook als dat betekent dat er soms weinig bezoekers op een tentoonstelling af komen. Imagoverbetering van het museum als subsidiabel doel van een tentoonstelling.
- Vereenvoudigen van de aanvraagprocedure bij kleine tentoonstellingen.
- Initiatieven steunen waarbij groepen elkaar ontmoeten, zoals publiek en kunstenaars. Het maakt niet uit of het grote of kleine initiatieven zijn.
- Advies door de projectadviseurs wordt erg op prijs gesteld, evenals de cursussen die Fonds 1818 aanbiedt. Voor vrijwilligers van musea zou een cursusaanbod op maat, in company, welkom zijn. In de eerste plaats ten behoeve van de deskundigheidsbevordering, maar ook als middel voor musea om waardering te kunnen uiten.

8. Conclusies en aanbevelingen

8.1. Conclusies

- a. Musea zijn voor het realiseren van kwalitatief hoogwaardige en innovatieve tentoonstellingen steeds meer afhankelijk van bijdragen van fondsen.
- b. Museummedewerkers zijn bevlogen en deskundig. Tentoonstellingen zijn succesvol en voldoen meestal aan de verwachtingen. De musea houden de resultaten zelf goed bij.
- c. Vrijwilligersinzet wordt steeds belangrijker waardoor de vraag naar deskundigheidsbevordering toeneemt.
- d. Bezuinigingen op de subsidies treffen vooral de kleine en middelgrote musea; de grote musea kunnen de bezuinigingen het beste opvangen.
- e. Musea in het werkgebied van Fonds 1818 gaan op een positieve manier om met bezuinigingen door onder andere (meer) samenwerking met andere musea en (erfgoed)instellingen op te zoeken. Dit is in lijn met de voorstellen van de Commissie Asscher-Vonk en de Raad voor Cultuur.
- f. De meeste musea zijn goed op de hoogte van het tentoonstellingsbeleid van het fonds.
- g. De donaties van het fonds hebben een positieve invloed gehad op de kwaliteit en de interactiviteit van de tentoonstellingen, alsmede op het publieksbereik.
- h. Het beleid van Fonds 1818 op het gebied van tentoonstellingen voldoet.

8.2. Aanbevelingen

- a. Het huidige beleid handhaven.
- b. Een programma aanbieden aan de grote en middelgrote musea alsmede aan de overige erfgoedinstellingen binnen het werkgebied van het fonds. Met dit programma kunnen deze instellingen hun vrijwilligers scholen door middel van workshops, trainingen en cursussen op maat. Het Erfgoedhuis Zuid-Holland zal worden belast met de uitvoering van het programma.

9. Bronnenonderzoek

- Cultuurbeleid in Nederland (Ministerie van OC & W, oktober 2002)
- Musea voor Morgen (Advies Commissie Asscher-Vonk, september 2012)
- 'Ontgrenzen en Verbinden. Naar een nieuw museaal bestel' (Raad voor Cultuur, 2013)

Bijlage 1 - Lijst van respondenten

Interviews

Erfgoedhuis Zuid-Holland	Mw. Judith Tegelaers <i>hoofd Provinciaal Historisch Centrum</i>
Haags Historisch Museum	Mw. Antoinette Visser <i>directeur</i> Dhr. Aart de Groot <i>conservator</i> Dhr. Marco van Baalen <i>directeur per 1 mei 2013</i>
Museum De Lakenhal, Leiden	Mw. Meta Knol <i>directeur</i>
Rijksmuseum van Oudheden, Leiden	Mw. Jill Hendriks <i>projectleider presentaties</i> Mw. Marieke Peters <i>medewerker educatie</i>
Stadsmuseum Zoetermeer	Mw. Jouetta van der Ploeg <i>directeur</i>
Katwijk Museum	Dhr. Hans Schonenberg <i>voorzitter</i> Mw. Ria de Best <i>secretaris</i> Dhr. Koos de Zwart <i>Penningmeester</i>

Schriftelijke enquetes

Museum Boerhaave, Leiden	Mw. Annelore Scholten <i>Hoofd afdeling Publiek en Presentatie</i>
Textile Research Centre, Leiden	Mw. Gillian Vogelsang-Eastwood <i>directeur</i>
Muzee Scheveningen	Dhr. Paul de Kievit <i>directeur</i>
Museum Voorschoten	Dhr. Henk Wijckerheld Bisdom <i>voorzitter</i>
Museon, Den Haag	Mw. Marie Christine van der Sman <i>directeur</i>
Huygensmuseum Hofwijck, Voorburg	Mw. Janelle Moerman <i>directeur</i>
Japanmuseum Sieboldhuis, Leiden	Mw. Kris Schiermeier <i>directeur</i>
Sarnamihuis, Den Haag	Dhr. Soekhlal <i>voorzitter</i>
Museum Meermanno, Den Haag	Mw. Maartje de Haan <i>directeur</i>
Brandweermuseum Wassenaar	Dhr. Kees Plaisier <i>adviseur van het bestuur</i>

Bijlage 2 – Lijst van musea in het werkgebied van Fonds 1818

Delft

Prinsenhof
Techniekmuseum
Lambert van Meerten
Museum Paul Tétar van Elven

Den Haag

Gemeentemuseum
Mauritshuis
Museon
Panorama Mesdag
Museum Mesdag
Escher Museum
Fotomuseum / GEM
Beelden aan Zee
Museum voor Communicatie
Museum de Gevangenpoort
Letterkundig/kinderboeken
MuZee Scheveningen
Haags Historisch
Museum Mesdag
Museum Meermanno
Bredius
Loosduins Museum De Korenschuur
Galerij Prins Willem V
Louis Couperus Museum
Louwman Museum

Katwijk

Katwijk Museum

Leiden

Naturalis
Rijksmuseum voor Oudeheden
Rijksmuseum voor Volkenkunde
Stedelijk Museum De Lakenhal
Hortus Botanicus
Siebolthuis
Museum Boerhaave
Textile Research Center

Leiderdorp

Leiderdorps Museum

Lisse

Museum De Zwarte Tulp
't Huys Dever
Kasteel Keukenhof

Maasland

Museum De Schilpen

Noordwijk

Noordwijk Museum
Atlantikwall Museum

Rijnsburg

Museum Oud Rijnsburg

Rijswijk

Museum Rijswijk

Schipluiden

Museum Het Tramstation

Valkenburg

Nationaal SmalSpoormuseum

Voorburg

Huygensmuseum Hofwijck

Stadsmuseum Leidschendam-Voorburg

Voorschoten

Historisch Museum Voorschoten

Kasteel Duivenvoorde

Wassenaar

Brandweermuseum Wassenaar

Zoetermeer

Stadsmuseum Zoetermeer

Fotografica

Bijlage 3 – Museumbeleid andere fondsen

De inhoud van dit hoofdstuk is tot stand gekomen door middel van het raadplegen van websites van diverse andere fondsen, aangevuld met informatie uit persoonlijke contacten met medewerkers van deze fondsen. Het ligt niet op de weg van Fonds 1818 om beleid van andere fondsen openbaar te maken. Daarom is de inhoud van dit hoofdstuk hier weggelaten.